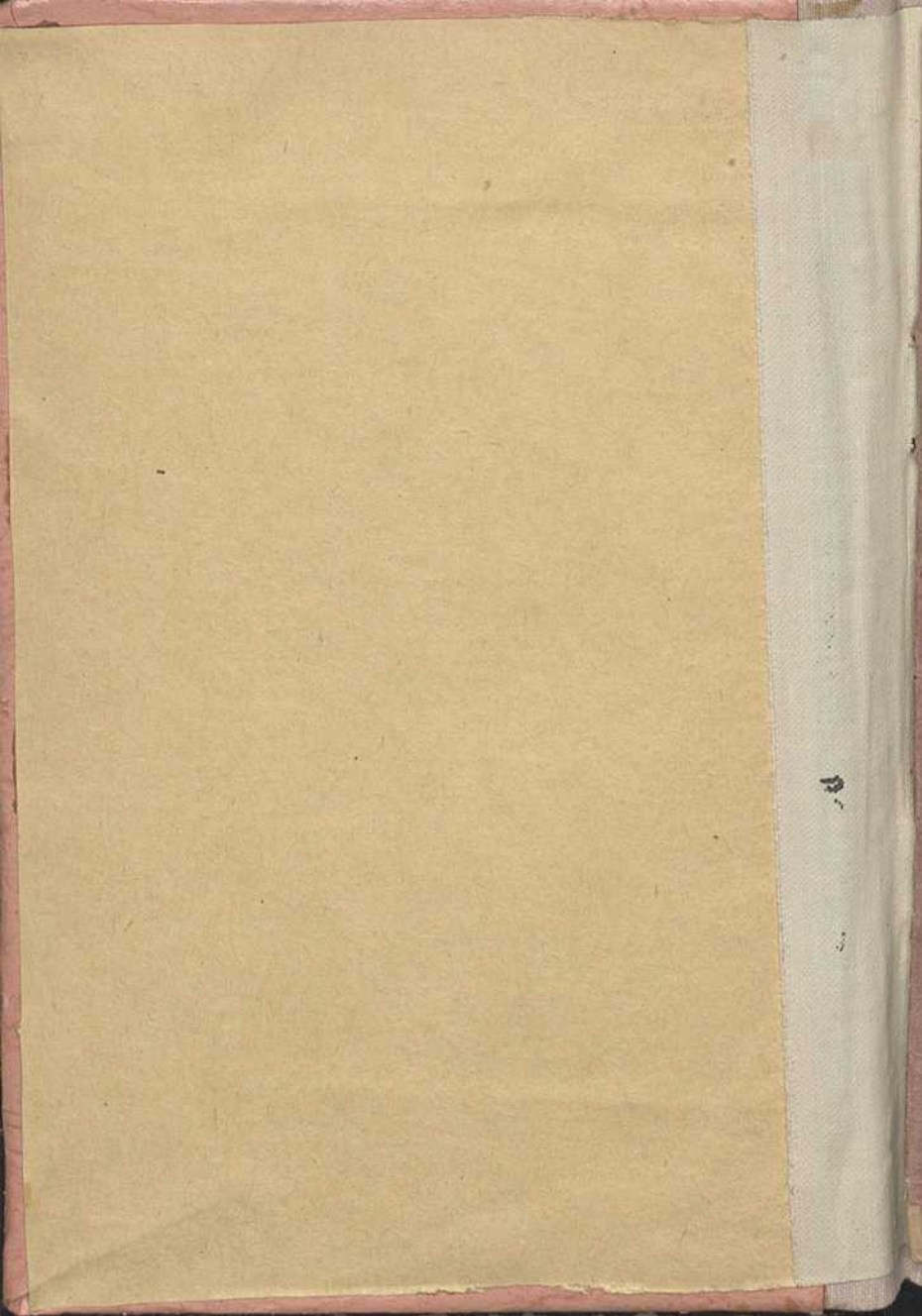

Ба 53 909

Ў. Караленка.

Лес шумиць.

Мн., 1920.

Ба 53909

Ул. Караленка.

„ЛЕС ШУМІЦЬ.“

(Народная легенда).

Пераложыў

Краўцоў Макар.

Выданьне Беларускай Цэнтральнай Школьнай Рады.

Менск.

1920.

Друкарня „Ляваліда“

Б 53909

Б

Handwritten text, possibly a signature or initials, located in the upper left corner of the page.

Handwritten text, possibly a signature or initials, located in the lower center of the page.

Ба 53909

Караленка.

Бел. вадзел
1994 г.

„ЛЕС ШУМІЦЬ.“

(Палеская легенда).

Б 53909

Перакладзены

111351К-107.
Крайцоў Макар.

Выданьне Беларускай Цэнтральнай Школьнай Рады.

Менск.
1920

Друкарня „Інвалідаў“. Заказ № 94.

25. 04. 2009

Лес шумеў...

У гэтым лесе заўсёды быў шум—роўны, працяжны, як одгук далёкага звону, спакойны і смутны, як ціхая песня бяз слоў, як няясны ўспамін аб мінулым. У ём заўсёды быў шум, таму што гэта быў стары, гупчарны бор, якога не чапала яшчэ піла й сякера ляснага гандляра. Высокіе, сталетніе хвоі, чырвоначорныя й магутныя стаялі сумнаю грамадою, шчыльна стуліўшыся ўгары зялёнымі вяршынямі. На сподзе было ціха, пахло смалю; праз рудую песьцілку хваёвых голак, якімі была ўсыпана зямля, прабілася яркая папараць, раскошна стаяўшая пярэстаю ворсаю зусім нярухома, не варухаючы а ніводным лісточкам. У сырых куточках цягнуліся высокіе зялёныя травы; белая кашка схілялася цяжкімі галаўкамі, та-як-бы стомленая. А ўгары бяз конца, а ні на момэнт ня сьціхаючы, цягнуў лясны шум, быццам сумныя подыхі старога бору.

Але цяпер гэтыя подыхі рабіліся ўсе глыбейшыя і мацнейшыя. Я ехаў ляснаю сьцежкаю, і хаця неба мне й ня відаць было, але па тым, як хмурнеў лес, я пачуваў, што над ім ціха паднімаецца цяжкая хмара. Час быў ня раньні. Паміж дрэвам дзе-ня дзе прабіваўся яшчэ косы прамень захаду, але ў гупчарах распаўзаўся ўжо імглісты змрок. Пад вечар зьбіраліся гримоты.

На сьгодні трэ'было ўжо пакінуць навет думку аб паляваньні; добра было-б толькі дастацца да грэ-

Метаў куды-нібудзь на начлег. Мой конь ступаў капытамі па голых карэньнях, хроп і прыслухваўся, устаўляючы вушы, як гучна ляскало лясное рэхо. Ён сам паддаваў шагу да знаёмае лясное будкі.

Забрахаў сабака. Паміж рэдкіх дрэваў маргацяць мазанне сьцены. Сіняя струйка дыму круціцца пад абвіслым зялёнівам; пакрыўленая хата з касматаю страхю прытулілася пад сьцяною хвоек; яна нібы ўрастае ў землю, тым часам, як стройныя й хванабарыстыя хвоі высока хістаюць над ёю сваімі галовамі. Сярод паляўкі, шчыльна прытуліўшыся адзін да аднаго, стаіць купа маладых дубоў.

Тут жывуць звычайныя кампані маіх паляўнічкіх экскурсыяў—лясьнікі Захар і Максім. Але цяпер, як відаць, абодвух няма ўдома, бо ніхто ня выходзіць на брэх вялізарнай аўчаркі. Толькі стары дзед з ляскаю галавою і сівымі вусыма, сядзіць на прызьбе і калупае пастол. Вусы ў дзеда цяляпаюцца немаль ні да пояса, вочы пазіраюць хмурца, быццам дзед усё ўспамінае нешта ды ня можа прыпомніць.

— „Дзень добры, дзеду! Ці ёсьць хто ў хаце?“

— „Эгэ!“—махае дзед галавою.— „Няма ні Захара, ні Максіма, ды і Матруна пацягнулася ў лес на карову... Карова недзе ўцякла,—можа й медзьвядзі... задушылі... Вось яно як, няма нікога!“

— „Ну, нічога. Я з табою пасяджу, пачакаю“.

— „Пачакай, пачакай“,—ківае дзед і, пакуль я прывязваю каня да галіны дуба, ён углядаецца ў мяне слабымі й мутнымі вачыма. Благі ўжо стары дзед: вочы ня бачаць і рукі дрыжаць.

— „А хто-ж ты такі, хлопча?“—пытаецца ён, калі я прысядаю на прызьбу.

Гэтае пытаньне чую я кожны раз, калі тут бываю.

— „Эгэ, ведаю ципер, ведаю“,— кажа дзед, бяручыся ізноў за пастол.— „Вось старая галава, як рэшта, нічога ня трымае. Тых, што даўно памерлі, помню— ой, добра помню! А новых людзей усё запамінаю... Зажыўся на сьвеце“.

— „А ці даўно ты, дзеду, жывеш у гэтым лесе?“

— Эгэ, даўно ўжо! Француз прыходзіў у царскую землю, я ўжо быў.“

— Шмат чаго ты за век свой бачыў. Пэўне-ж ёсьць пра што расказаці.“

Дзед пазірае на мяне,— здзіўлены.

— „А што-ж мне бачыці, хлопча? Лес бачыў... Шуміць лес, шуміць і ўдзень і ўночы, зімою шуміць і летам... І я, як тая дзеравяка, век пражыў у лесе і не заўважыў... Вось і ў дамавіну час, а падумаю іншы раз, хлопча, дык і сам не магу скеміць: ці жыў я на сьвеце, ці не... Эгэ, вось як! Мо' й саўсім ня жыў“...

Край цёмнае хмары высунуўся з-за густых вяршынаў над лясною палянкаю; галіны хвоек, што зачыкалі палянку, захіталіся ад ветру і лясны шум праляцеў, глыбокім ўзмацнеўшым акордам. Дзед падняў галаву і прыслухаўся.

— „Бура ідзе.“— сказаў ён праз мінюту.— Гэта вось я знаю. Ой-ой, загудзе ўночы бура, хвой будзе ламаць, з караньнем выварачаці пачне!.. Загуляе лясны гаспадар“...— дадаў ён цішэй.

— „А чаму-ж ты ведаеш, дзеду?“

— „Эгэ, гэта я ведаю! Добра ведаю, як дзераво гаворыць... Дзераво, хлопча, так сама баіцца... Вось асіна, праклятае дзераво, ўсё нешта лапоча,— й ветру няма, а яна дрыжыць. Хвэйка ў бары ў ясны дзень іграе-звініць, а як пачнецца вецер, яна загудзе й за-

стогне. Гэта яшчэ нічога... А ты вось слухай цяпер. Я хоць вачыма дрэнна бачу, а вухам чую: дуб зашумеў, дуба ўжо чапае на палянцы... Гэта на буру“...

І сапраўды кучка нявысокіх, каравых дубоў, што стаялі сярод палянкі, заслоненыя высокаю сьцяною бору, махала моцнымі галінамі, і ад іх цягнуўся глухі шум, які лёгка можна было адрозьніць ад гучнага шуму хвояў.

— „Эгэ! ці чуеш, хлопча?“—кажа дзед і хітра падзіцячаму ўсьмяхаецца.—„Я ўжо ведаю: крануло гэтак вось дуба, значыцца *гаспадар* уночы пайдзе, ламаці будзе... Але—не, не зламае! Дуб—дзераво моцнае, і не на гаспадарову навет сілу...вось як!“

—„А які-ж гаспадар, дзеду? То-ж ты сам кажаш бура ломіць“.

Дзед памахаў галавою, хітра выглядаючы.

— „Эгэ, я гэта ведаю! Цяперака, кажуць, гэтакія людзі завяліся, што ўжо нічаму ня вераць. Вось яно як! А я-ж яго бачыў, вось як цябе цяпер, а то яшчэ й лешей, бо ў мяне цяпер вочы старыя, а тады былі маладыя. Ой-ой, як яшчэ бачылі мае вочы з-замаладу“.

— „Як-жа ж ты яго бачыў дзеду, скажы мне?“

— „А вось, усе роўна, як і цяпер: спачатку хвоя застогне ў бары... То зьвініць, а то стагнаць пачне: о-ох-хо-о... о-хо-о!—і сьціхне, а пасьля йзноў, пасьля йзноў, ды часьцей, ды жаласьлівей. Эгэ, таму што шмат яе паконіць гаспадар уночы. А пасьля дуб загаворыць. А пад вечар усё больш, а ўночы і пайдзе круціць: бегае па лесе, сьмяецца і плача, круціцца, екача і ўсё на дуба налягае, ўсё хочацца вырваць... А я раз увосень і паглядзеў у ваконцо: вось яму гэта й недаспадобы: падбег да вакна, тр-рах па ём

карчом хвабным; немаль мне ўсяго твару не скалечну каб яму пуста было; ды я ня дурань—адскочыў. Эгэ, хлопча, вось які ён злы!“...

— „А як-жа ён выглядае?“

— „А выглядае ён усе роўна, як старая вярба, што стаіць на балоце. Вельмі падобны!.. І валасы, як сухая амяла, што вырастае на дрэвах і барада так сама, а нос—як здаравенны сук, а морда каравая, быццам абрасла лішаймі... Цьфю, які нехарошы! А не дай Божа ніводнаму хрышчонаму падобным быць да яго... Далібог! Я, такі, другі раз на балоце яго бачыў блізка... Калі хочаш, прыходзь зімою, дык і сам яго ўбачыш. Залезь туды на гару,—лесам тая гара абрасла,—ды залазь на самае высокае дзераво, на самы верх. Вось адтуль іншы дзень і можна яго ўбачыць: ідзе ён белым стоўпам над лесам, так і круціцца сам, з гары ў даліну спаўзае... Пабяжыць, пабяжыць, а пасяля ў лесе і прападзе. Эгэ!.. А дзе пройдзе, там і сьлед белым сьнегам высьцілае... Ня верыш старому чалавеку, дык калі-нібудзь сам паглядзі.“

Разгаварыўся стары. Здавалася, што жвавы і трывожная гутарка лесу й грывоты, якіе навеслі ў наветры разагравалі старую кроў. Дзед махаў галавою, ўсьмехваўся, маргаў зьліняўшымі вачыма.

Але раптам быццам нейкі цень прабег па высокім, згараным сказінкамі лобе. Ён таўкануў мяне ладцам і таямніча сказаў:

— „А ведаеш, хлопча, што я табе скажу?! Ён, вядома, гаспадар лясны,—паскуднае стварэньне, гэта праўда. Хрышчонаму чалавеку крыўда ўбачыць гэткую нехарошую морду... Ну, але трэба толькі аб ім праўду сказаць: ён ліха ня робіць... Пажартаваць, з чалавекам, пажартуе, а каб ліхо рабіць, гэтага ня бывае“.

— „Ды як-жа, дзеду, ты сам казаў, што ён цябе хацеў ударыць карчом?“

— „Эгэ, хацеў такі! Дык гэта-ж ён раззлаваўся, нашто я на яго праз вакно пазіраю, вось яно як! А жалі ў яго справы носа ня сунуць, дык і ён такому чалавеку нічога дрэчнага ня зробіць. Вось ён які, лябун!.. А ведаеш, у лесе ад людзей страшнейшыя былі справы... Эгэ, далібог!“

Дзед нахіліў голаў і з мінуто сядзеў, не гаворачы. Пасьля як ён паглядзеў на мяне, ў яго вачох праз муту, якая іх заслала, бліснула быццам як іскра на абуджанай памяці.

— „Вось, я табе раскажу, хлопча, лясную нашу мінуўшчыну. Было раз от-дзе на самым гэтым месцы, даўно... Памятаю я... нібы сон, а як зашуміць лес маўкей, дык і ўсё ўспамінаю... Калі хочаш, раскажу табе, га?“

— „Хачу, хачу, дзеду! Расказвай!“

— „Дык і раскажу, эгэ! Слухай вось!“

II.

У мяне, ведаеш, бацька з маткаю даўно намерзілі, а яшчэ малым хлопчыкам быў... Цякінулі яны мяне на сьвеце аднаго. Вось яно як са мною было, эгэ! Вось грамада й думае: „што-ж нам цяпер з гэтым хлопчыкам рабіць?“ Ну і пан, гэтак сама, сабе думае... І прышоў на той час з лесу ляснік Раман, ды й кажа грамадзе: „Дайце мне гэтага хлопца ў будку, я яго буду карміць... Мне ў лесе весялей і яму хлеб“... Вось ён як кажа, а грамада яму адказвае: „бяры!“ Ён і ўзяў. Гэтак я з тых самых часаў у лесе й застаўся.

Тут мяне Раман і выкарміў. Ота-ж чалавек быў дзіўны, а ня дай Божа!.. Вялікі, вочы чорныя й лупа ў яго цёмная з вачэй пазірала, бо ўсё жыццё

оваё чалавек гэты ў лесе жыў адзін: мядзведзь яму, людзі казалі, ўсе роўна, як брат, а воўк—сыновец. Кожнага зьвяра знаў ён і не баўся, а ад людзей ухляўся і не глядзеў навет на іх... Вось ён які быў—далібог, праўда! Бывала, як ён на мяне гляне, дык мяне па плячох нібы кошка хвостом павядзе... Ну, а чалавек быў усё-такі добры, карміў мяне, няма што казаць, добра: каша, бывала, грачышная заўсёды ў яго заскварана, а калі качку забье, дык і качка. Што праўда, то праўда, карміў такі.

Гэтак мы й жылі ўдвайгу. Раман у лес пойдзе, а мяне ў будцы замкне, каб зьвер ня зьеў. А пасля далі яму „жынку“ Аксану.

Пан яму жонку даў. Паклікаў яго на сяло ды й кажа: „Вось што“,—кажа: „Ромусь, жаніся!“ Гаворыць да пана Раман спачатку: „А на якога-ж гэта чорта мне жонка? Што мне ў лесе рабіць з бабаю, калі ў мяне ўжо й-без таго хлопец ёсьць? Не хачу я, кажа, жаніцца!“ Ня прывык ён за дзяўчатамі валачыцца, вось што! Ну, ды і пан так сама хітры быў... Як прыпомню гэтага пана, хлопца, дык і падумаю сабе, што цяпер ужо такіх няма,—няма гэтых паноў больш,—зьявіліся... Вось хоць-бы й цябе ўзяць: так сама, кажуць, і ты панскага роду... Можна яно й праўда, а такі няма ў табе гэтага... як належыць... Так сабе, мізэрны хлопчына, ды больш нічога.

Ну, а той быў, як мае быць, з даўнейшых... Вось, скажу табе, гэткае на сьвеце бывае, што сотні людзей аднаго чалавека баяцца, ды й яшчэ як!.. Паглянь ты, хлопца, на каршуна й на кураня: абодва з яйца выйшлі, ды каршун зараз пад небо рвецца ўгару, эгэ! Як крыкне ў небе, дык адразу ня то, што кураняты—а й старыя пёўні забігаюць... Вось жа каршун—панская птушка, а курыца—простая мужыцкая...

Вось, помню, я малым хлопчыкам быў: вязуць мужыкі з лесу тоўстыя бяровыя, чалавек мо' з трыццаць. А пан адзін на сваім коніку едзе, ды вусы пакручвае. Конік пад ім гуляе, а ён пазірае навакола. Ой-ой! як звочаць мужыкі пана, вась дык забігаюць, коняў у сьнег схіляюць, самі шапкі скідаюць. Пасьля сколькі мурдуюцца, са сьнегу бяровыя выцягваюць, а пан сабе едзе,—вось яму, бачыш ты, й аднаму на дарозе цесна! Павядзе пан бривом—ужо мужыкі баяцца, засьмяецца і ўсім весела, а нахмурыцца—ўсе засумуюць. А каб хто пану што сказаў напроці,—таго, напэўна, й ня бывала.

Ну, а Раман, вядома, ў лесе вырас, абходзіцца з людзьмі ня ведаў як, і пан на яго ня надта зважаў.

— „Хачу“,—кажа пан: „каб ты ажаніўся, а нашто пра гэта сам я ведаю. Бяры Аксаву.“

— „Не хачу я.—адказваў Раман: „ня треба мне яе, хоць бы й Аксавы! Няхай з ёю чорт ажэніцца а ні я. Вось як!“

Прыказаў пан прынесці бізуны, расьцягнулі Рамана, пан у яго пытаецца:

— „Будзеш, Раман, жаніцца?“

— „Не“,—кажа,—„ня буду“.

— „Сьпіце-ж яму“,—кажа пан,—„ў матню колькі ўлезе“.

Засыпалі яму такі ня мала; Раман нашто ўжо здаровы быў, а ўсё-ж такі яму абрыдла:

— „Пакіньце ўжо,—кажа,—годзі ўжо! Няхай-жа я лепей усе чэрці схопаць, ніж мне за бабу гэтудькі шакуты цяпець. Давайце яе сюды, буду жаніцца!“

Жыў у дварэ панскім даязджачы Апанас Швыдкі. Прыехаў ён на той час з поля, як Рамана жаніцца заахвочвалі. Пачуў ён пра бяду Раманаву—гоп пану да ног. Такі ўпаў да ног, цалуе...

— Чим,—кажа, вам, літасьцівы пане, чалавека мурдаваць, лепей я з Аксанаю ажанюся, слова ге скажу...

Эгэ, сам-такі захацеў ажаніцца з ёю. Вось які чалавек быў, далібог!

Вось Раман быў уцешныўся, навесялеў. Падняўся на ногі, завязаў матню ды кажа:

— „Вось,—кажа,—добра. Толькі каб табе чалавечку, крыху раней прѣехаць? Дый пан так сама заўсягды вась гэтак!.. Й не распытацца было добра, а можа хто й ахвоч жаніцца. Зараз ухапілі чалавека й ну, яму сыпаць. Нешта, кажа, гэта пахрысьціянску рабіць гэтак? Цьфю!

Эгэ, ён часамі і пану ня любіў змоўчаць. Вось які быў Раман! Калі ўжо зазлеу, дык да яго не падходзь, хаця бы й пан. Ну, а пан быў хітры! Ў яго, бачыш, іншае ў галаве было. Прыказаў ізноў Рамана расьцягнуць на траве.

— „Я,—кажа,—табе, дурню, шчасьця хачу, а ты носам круціш. Цяпер ты адзін, як мядзъведзь у берлагу, і заехаць да цябе ня весела... Сышце-ж яму, дурню, аж пакуль ня скажа: годзі!.. А ты, Апанас, вон пайшоў к чортавай маці. Цябе, кажа, на палудзень ня клікалі, дык сам за стол ня лезь, а то бачыш, як Рамана частуюць? Каб як і табе таго самага ня было.

А Раман ужо й не на жарт усердаваўся. эгэ! Яго дуць такі добра, таму што даўнейшыя людзі, ведаеш, умелі спрытна бізунамі скуру спушчаць, а ён ляжыць сабе й ня кажа: годзі! Доўга трываў, а ўсё-ж такі пасыля плюнуў:

— „Не дачакае яе бацька, каб праз бабу хрысьціянину вась гэтак сыпалі, ды яшчэ й ня лічылі.

Годзі! Каб вам рукі паадсыхалі, чортава челядзь! Навучыў-жа вас чорт бізунамі працаваць! Ды я-ж ваі ня сноп на таку, каб мяне, вось гэтак, малацілі. Каб так, дык, вось-жа, й ажанюся.

А пан сабе сьмяецца.

— „Вось,—кажа,—й добра! Цяпер на вясельлі гоць сядзець табе й ня можна, затое скакаці будзеш больш...”

Вясёлы быў пан, далібог, вясёлы, эгэ! Ды толькі пасяля з ім дрэннае здарылося, ня дай Божа а піводнаму хрышчоному. Сяпраўды, нікому гэткага не пажадаю. Яно, бадай што й жыду ня варта гэткага жадаць. Вось я што думаю...

Гэтак вось Рамана й ажанілі. Прывёз ён маладую жанку да будкі, спачатку ўсё лаяў ды папікаў сваімі бізунамі.

— „Й сама ты,—кажа,—таго ня варта, колькі праз цябе чалавека мурдавалі.

Прыдзе, бывала, з лесу і зараз пачне яе з хаты выганяць:

— „Йдзі сабе! Ня трэба мне бабы ў будцы! Каб ў духу твайго ня было! Ня люблю,—кажа,—калі ў мяне баба ў хаце сьпіць. Дух,—кажа,—нядобры.

Эгэ!

Але-ж пасяля—нічога, прытрываўся. Аксана, бывала, хату надмяце й вышмаруе чысьценька, судзе паразстаўляе; блішчыць усё, навет на сэрцы весела. Раман бачыць: добрая баба—патросі й прывык. Дый ня толькі прывык, хлопча; а й любіць пачаў яе, далібог, ня зводжу! Вось якая справа з Раманам выйшла. Як прыгледзеўся добра да бабы, пасяля і кажа—

— „Вось дзякуй пану, да добра мяне давёў. Ды й я-ж такі неразумны быў чалавек: сколькі бізуноў

дстаў а яно, як цяпер бачу, нічога дрэннага й няма. Яшчэ навет добра. Вось яно што!

Прайшло вось некалькі часу, я й ня ведаю, колькі. Лягла Аксана на лаўцы, пачала стагнаць. Пад вечар нядобра зрабілося, а назаўтра, ўстаўшы я чую: нехта тонкім голасам хніпае. Эгэ!—думаю а сабе,—гэта-ж мусі „дзітына“ нарадзілася. А яно дапраўды гэтак і было.

Нядоўга пажыло дзіця на белым сьвеце. Толькі я жыло—ад ранку, аж да вечару. Увечары й пішчачі сьціхло... Заплакала Аксана, а Раман і кажа:

— „Вось і няма дзітыны, а калі яе няма, дык няма на што цяпер і папа кліцаць. Пахаваем пад твайкаю.

Вось як кажа Раман, ды ня то, што кажа, а гэтак якраз і зрабіў: выкапаў магілку, ды пахаваў. Вось там стары пень стаіць, маланкаю яго спаліло... Дык то-ж і ёсьць тая самая хвойка, дзе Раман дзітыну закапаў. Ведаеш, хлопча, вось-жа я табе скажу й да гэтых час, як сонцо сядзе і зарніца-зёрка над лесам стане, лётае нейкая птушка ды й крычыць. Ох, і жаласьліва плача пташына, аж сэрцо баліць. Хто знаецца на тым, па кнігах вучыўся, дык, кажуць, можа ёй крыж даці й ня будзе яна больш лятаць... Ды мы вось тутака ў лесе жывём, нічога ня ведаем. Яна лётае, яна просіць, а мы толькі й кажам: „проч, проч, бедная душа, нічога мы ня можам зрабіць!“ Вось заплача ды паляціць, а пасьля ізноў прылятае. Эх, хлопча, шкада бедную душу!

Вось паздаровела Аксана, ўсё на магілку хадзіла.

Сядзе на магілцы і плача, ды так моцна, што па ўсём лесе, бывала голас яе ходзіць. Гэта яна так свайго дзіцяці шкадавала, а Раман не шкадаваў дзі-

цяці, а Аксану шкадаваў. Прыдзе, бывала з лесу, стане каля Аксаны ды кажа:

— Маўчы ўжо, дурная ты баба! Было-б вось чым плакаць! Памерло адно дзіця, дык можа другое будзе. Ды яшчэ мо' й лепшае, эгэ! Таму, што тое яшчэ, мо' й не маё было, я-ж такі й ня ведаю. Людзі кажуць... А гэта будзе маё.

Вось ужо Аксана й ня любіла, калі ён гэтак каваў. Сьпіхне, бывала, плакаць ды пачне яго брыдзімі словамі ляць. Але Раман на яе не злаваў.

— „Дый чаго-ж ты,—пытаецца,—лаешся? Я-ж нічога гэтакага не сказаў, а толькі сказаў, што ня ведаю. Таму й ня ведаю, што раней ты не мая была й жыла ня ў лесе, а на сьвеце, паміж людзей. Дык як-жа мне ведаць? Цяпер вось ты ў лесе жывеш, вось і добра. А такі казала мне бабка Тадора, як я на сяло хадзіў: „Нешта-ж у цябе, Раман, хутка дзітына пасьпела!“ А я кажу бабе: „Як-жа ж мне такі ведаць, ці скоро, ці ня скоро?“.. Ну, а ты ўсё-ж такі сьпіхні галасіць, а то я засярдую, дык яшчэ мо' каб цябе й не адластажыў.

Вось Аксана палае, палае яго дый сьпіхне.

Яна яго, бывала, й палае й па плячох дасьць, а як пачне Раман сам злаваці, яна й прыціхне,—баялася. Прылашчыць яго, абніме, надалуе і ў вочы зірне... Вось мой Раман і сьцішыцца... Таму... ці бачыш, хлопча... Ты мусі ня ведаеш, а я, стары, хаця сам і не жаніўся, а ўсё такі бачыў за свой век: маладая баба вельмі соладка цалуецца, якога хочаш злога мужыка можа яна абмануць. Ой, ой... Я-ж такі ведаю, якавы яны гэтыя бабы. А Аксана была гладкая такая маладзіца, што цяпер я ўжо гэтакіх больш ня бачу. Цяпер, хлопча, скажу табе, і бабы не такія, як даўней.

Вось раз у лесе ражок затрубіў: тру-тру, туру, туру, туру-у!.. Так і разьліваецца па лесе, весела ды

гучна. Я тады малы хлопчыне быў і ня ведаў, што гэта такое; бачу: птушкі з гнёздаў падлётваюць, крылом махаюць, крычаць, а дзе і заяц прыгнуў вушы на плечы й бяжыць, як можа. Вось я й думаю: можа гэта звер які нявіданы гэтак хораша крычыць. А гэта-ж ня звер, а пан сабе на коніку лесам едзе, ды трубіць на ражок; за панам даязджачыя конна і сабак навязаўшы вядуць. А за ўсіх даязджачых харашэйшы Апанас Швыдкі, за панам у сінім казакіне гарцуе; шапка ў Апанаса з залатым вярхом, конь пад ім гуляе, стрэльба за плячыма блішчыць і бандура на рамені праз плечы пачэплена. Любіў пан Апанаса, бо Апанас добра на бандуры граў і песьні быў майстар сьпяваці. Эх, і харошы-ж маладзец быў гэты Апанас, страх які харошы! Дзе там было пану з Апанасам раўняцца: пан ужо і лысы быў, і нос у пана чырвоны, і вочы, хаця й вясёлыя, але усё-ж не такія, як у Апанаса. Апанас, бывала, як зірне на мяне,—мне, малому хлопчыку, й то сьмяяцца хочацца, а я-ж ня дзеўка. Казалі, што ў Апанаса бацькі й дзяды запарожаскія казакі былі, ў Сечы казакавалі, а там народ быў усё гладкі, ды харошы, ды рухавы. Ды сам ты, хлопча падумай: ці на кані з пікаю па полі птушкаю лётаці, ці сякераю дэрава рубаць, гэта-ж ня ўсё роўна...

Вось я выбег з хаты, пазіраю: пад'ехаў пан, стрымаўся і даязджачыя сталі; Раман з хаты выйшаў, патрымаў пану стрёма: ступіў пан на зямлю. Раман яму пакланіўся.

— „Як здароў?“—кажа пан Раману.

— „Эгэ,—адказвае Раман,—дык я-ж, дзякую, здароў, што мне робіцца? А вы як?“

Ня ўмеў, бачыш ты, Раман пану, як трэба адказаць. Чэлядзь уся ад яго словаў засьмяялася і пан так сама.

— „Ну, і дякуй Богу, што ты здароў,—кажа пан.—А дзе-ж твая жонка?

— „Ды дзе-ж жонцы быць? Жонка, відома, у хаце“...

— „Ну, мы і ў хату зайдзём,—кажа пан,—а вы, хлопцы, пакуль што, на траве дыван пасьпялеце, ды прыгатуйце нам усяго, каб было чым маладых на першы раз прывітаць.

Вось і пайшлі ў хату: пан і Апанас, і Раман бяз шапкі за ім, ды яшчэ Багдан—старшы даязджачы, верны панскі слуга. Вось ужо і слуг такіх цяпер так сама на сьвеце няма: стары быў чалавек з чэлядзьдзю строгі, а перад панам, як той сабака. Нікога ў Багдана на сьвеце ня было, апрача пана. Кажуць, як памерлі ў Багдана бацька з маткаю, папраціўся ён у старога пана на цягло і захацеў жаніцца. А стары пан не пазволіў, прыставіў яго да свайго паніча: тут табе, кажа, і бацька, і маці, і жонка. Вось вынасіў Багдан паніча й выгадаваў, і на каня вядаць навучыў, і страляці стрэльбаю. А вырас паніч, сам пачаў панаваць. Стары Багдан усё за ім абледам хадзіў, як сабака. Ох, скажу табе праўду: шмат таго Багдана людзі пракліналі, шмат на яго людзкіх сьлёз упало... а ўсё праз пана. З аднаго панскага слова Багдан можа й мог бы навет роднага бацька на кавалкі разарваць...

А я, малы хлопчык, так сама за імі ў хату пабег: вядомая рэч, цікава. Куды пан павярнуўся, туды й я за ім.

Гляджу, стаіць пан пасярод хаты, вусы пакручвае, сьмяецца, шапку мне ў руках, а Апанас плячом аб сьцену ўпёрся, стаіць сабе, небарака, як той малады дубок у непагоду. Нахмурыўся, нявесел...

Ды вась яны ўтрайгу павярнуліся да Аксана. Адзін стары Бардан сеў урагу на лаўцы, схіліў чуб, сядзіць пакуль пан чаго ня прыкажа. А Аксана ў рагу, каля печы стала, вочы спусьціла, сама пачырванела ўся, як той мак сярод ячменю. Ох, мусі, чула небарачка, што праз яе ліхо будзе. Вось так сама, скажу табе, хлопча: ўжо калі тры чалавекі на адну бабу пазіраюць, дык ад гэтага ніколі добра ня бывае—нямінуча да чуба дзело дайдзе, калі ня горш. Я-ж гэта ведаю, бо сам бачыў.

— Ну, што, Ромусь, — сьмяецца пан, — ці добрую я табе жонку высватаў?

— „А што-ж, — Раман адказвае. — Баба, як баба, нічога!

Паціснуў тут плячымі Апанас, падняў вочы на Аксану ды і кажа паціху:

— „Але, — кажа, — баба! Хоць-бы й ня гэтакаму дурню дасталася.

Раман пачуў гэтае слово, адварнуўся да Апанаса, ды і кажа яму:

— „А чым жа ж гэта я, пане Апанасе, вам за дурня злаўся? Эгэ, скажаце мне!“

— „А тым, — кажа Апанас, — што ня зможаш сваю жонку ўсьцерагчы, тым і дурань...

Вось якое слово сказаў яму Апанас! Пан навет нагою тупнуў, Бардан паківаў галавою, а Раман падумаў з мінутой, а насля палняў голаў ды паглядзеў на пана.

— „А чаго-ж мне яе сьцерагчы? — кажа Апанасу, а сам усё на пана пазірае. — Тут, апроча зьвера, ніякага чорта й няма, вась хіба міласьцівы пан калі заедзе. Ад каго-жа мне жонку сьцерагчы? Глядзі ты варожы казача, ты мяне не драч, а то я мо'й за чуб пацягну.“

Мо' такі й дайшло-б у їх ужо й да разбою, але пан зашкодзіў: тупнуў нагою,—яны й паціхлі.

— „Ціха вы,—кажа,—чортавы дзеці! Мы-ж сюды не дзеля разбою прыехалі. Трэба маладых вітаці, а пасьяля пад вечар, на балото паляваць. Гайда за мною!

Павярнуўся пан і пайшоў з хаты; а пад дзеравам даязджачыя ужо й закуску прышыкавалі. Пайшоў за панам Багдан, а Апанас стрымаў Рамана ў прымне.

— „Ня злуй ты на мяне, братко,—кажа казак,—паслухай, што табе Апанас скажа: бачыў ты, як у пана каля ног качаўся, боты ў яго цалаваў, каб ён Аксану за мяне аддаў? Ну, Бог з табою, чалавеча... Цябе поп акруціў, гэтакі лёс мусі! Дык ня стрывае маё сэрца, каб люты вораг ізноў і над ёю і над табою пацяшаўся. Гэй-гэй! Ніхто таго ня ведае, што ў мяне на сэрцы... Дык лепей я й яго й яе стрэльбаў замест пасьцелі пакладу ў сырую землю...

Паглядзеў Раман на казака ды пытаецца:

— „А ты, казача, часамі, а глузду ня з'ехаў?*

Ня чуў я, што Апанас на гэта стаў Раману паціху ў прымне гаварыць, толькі чуў, як Раман яго на плячы стукнуў.

— „Ох, Апанас, Апанас! Вось які на сьвеце народ благі ды хітры! А я-ж нічога гэтага, жывучы ў лесе, й ня ведаў. Эгэ, пане, пане, ліха ты на сваю галаву надумаў!..

— Ну,—кажа яму Апанас,—ідзі цяпер і не паказвай выгляду, найбольш за ўсё перад Багданом. Неразумны ты чалавек, а гэты панскі сабака хітры. Дык глядзі: панскай гарэлкі шмат ня пі, а калі адправіць цябе з даязджачымі на балото, а сам захоч

застацця, вядзі іх да старога дуба й пакажы ім аб'ездную дарогу, а сам, скажы, наўпросткі пойдзеш па лесе... Ды чым барджэй сюды вяртайся.

— „Добра,—кажа Раман.—Зьбяруся на паляваньне, стрэльбу ня протам набью і ня „лёгкай“ на птушку, а добраю куляй на медзьвядзя...

Вось і яны выйшлі. А ўжо пан сядзіць на дыване, прыказаў падаць пляшку і чарку, налівае ў чарку гарэлкі ды частуе Рамана. Эгэ, добрая была ў пана і пляшка, і чарка, а гарэлка яшчэ лепшая. Чарачку выпьеш—душа радуецца, другую выпьеш—сэрца ка-лоціцца ў грудзях, а калі чалавек няпрывычны, дык ад трэйчай чаркі і пад лавай качаецца, калі баба на плаву не пакладзе.

Эгэ, кажу табе, хітры быў пан! Хацеў Рамана напайць сваёй гарэлкаю дапьяна, а яшчэ такой і гарэлкі ня бывала, каб Рамана пакаціла. Пье ён з панскіх рук чарку, пье і другую, і трэйцю выпіў, а ў самога толькі вочы, як у воўка загараюцца ды вусам чорным пацягвае. Пан навет засердаваў.

— „Вось-жа, сын варожы, як здорава гарэлку локча, а сам і вокам не маргне! Другі даўно ўжо заплакаў-бы, а ён глядзеце, людзі добрыя, яшчэ ўсьмяхаецца...

А ведаў варожы пан добра, што калі ўжо чалавек ад гарэлкі заплакаў, дык хутка ўжо й саўсім чуба на стол павесіць. Ды на той раз не на такога напаву.

— „А з чаго-ж мне,—Раман адказвае,—плакаць? Навет, можа, гэта ня добра было б. Прыехаў да мяне міласьцівы пан вітальні, а я вось ды і пачаў-бы раўсьці, як баба. Дзякуй Богу, няма ад чаго мне яшчэ плакаць, няхай лепей мае ворагі плачуть...

— „Значыцца,—пытае пан,—ты рад?

— „Эгэ! А чаму я магу быць ня рад?

— „А помніш, як мы цябе бізунамі сваталі?

— „Як жа мне ня помніць! Вось-жа й кажу, што неразумны чалавек быў, ня ведаў, што горка, што соладка. Бізун горкі, а яго лепей, як бабу, любіў. Вось, дзякуй вам, міласьцівы пане, што навучылі мяне, дурня, мёд есці.

— „Добра, добра.—пан яму кажа.—Затое й ты мне зрабі ласку: вось пойдзеш з даязджачымі на балота, настраліў чым болей птушак, ды непраменна глухога цецарука дастань.

— „А калі-ж гэта пав нас на балота пасылае?—пытаецца Раман.

— „Ды вось, выпьем яшчэ. Апанаас нам песьню паспявае, ды і з Богам.

Паглядзеў Раман на яго ды і кажа паву:

— „Вось ужо гэта і трудна: час ня рэвны да балота далёка, а да таго-ж яшчэ і вецер на лесе шуміць, на-нач будзе бура. Як жа ж цяпер гэткую, асьцярожную птушку забіць?

А ўжо пан падніў, ды падніўшы быў модна злы. Пачуў як чэлязъ паміж сабой пантацца пачала, кажуць, што, вось,—„Раманава праўда, загудзе хутка бура,—і засердаваў. Стукнуў чаркаю, павёў вачыма,—ўсе й пацхлі.

Адзін Апанаас не спалохаўся: выйшаў ён на панскім слове песьні сьпяваць з бандураю, пачаў бандуру наводзіць, сам паглядзеў збоку на пана ды і кажа яму:

— Апамятайся, міласьцівы пане! Дзе-ж гэта вядано, каб на нач ды яшчэ ў буру, людзей пацёмным лесе за птушкаю ганяць?

Вось ён які быў адважны! Іншыя, вядомая рэч, панскіе „крапакі“, баяцца, а ён—вольны чал век, казакскага роду. Прывёў яго невялічкім хлопцам стары казак—бандурысты з Украіны. Там, хлопча, людзі нешта нашумелі ў горадзе Умані. Вось старому казаку выпаралі вочы, абрэзалі вушы й пусьцілі яго такога па сьвеце. Хадзіў ён, хадзіў пасьля таго па месцах і вёсках і забрыў у нашу старану з павадыром, хлопчыкам Апанасам. Стары пан узяў яго да сябе, бо любіў добрыя песьні. Вось стары памёр,— Апанас пры дварэ й вырас. Любіў яго новы пан так сама і цяпер у ад яго, часамі, гэткае слово, за якое іншаму сусьцілі-б тры скуру,

Так і цяпер: засердаваў быў спачатку, думалі, што ён дасьць казаку, а пасьля кажа Апанасу:

— „Ой, Апанас, Апанас. Разумны ты хлопец, а таго, мусі, ня ведаеш, што між дэбярэй ня трэба носу сунуць, каб як-нібудзь не зашчамілі...“

Вось ён якую загадуў загадку! А казак такі адразу й зразумеў. І адказаў казак пану песьняю. Ой, каб і пан зразумеў казакскую песьню, дык можа быць яго пані над ім не разьлівалася-б сьлязьмі.

— „Дзякую, пане, за навуку,— сказаў Апанас,— вось жа я табе затое пасьпяваю, а ты слухай.“

І ўдарыў па струнах бандуры.

Пасьля падняў галаву, паглядзеў на небо, як у небе арал шыбае, як вецер цёмныя хмары ганяе. На-ставіў вухо, паслухаў, як высокія хвой шумяць...

Ды йзноў ударыў па струнах бандуры.

Эй, хлопча, не давялося табе чуці, як іграў Апанас Швыдкі, а цяпер ужо і не пачуеш! Вось жа й ня хітрая штука бандура, а як яна ў чалавека, які ўмее, добра гаворыць. Бывала, прабяжыць па ёй ру-

ков, яна яму ўсё й скажа: як цёмны бор у непагоду шуміць і як вецер зьвініць у пустом сьцяпу па бур'яне, і як сухая травінка шэпча на высокай казацкай магіле.

Не, хлопча, не пачуць ужо вам, як мае быць, музыку! Езьдзяць цяпер сюды ўсялякіе людзі, такіе, што не ў адным Палесьсі бывалі, але і ў іншых мясцох, і па ўсёй Украіне: і ў Чыгірыне, і ў Палтаві, і ў Кіеве, і ў Чаркасах. Кажуць, зьвяліся ўжо бандурыстые, ня чуваць іх ужо па кірмашох і рынках. У мяне яшчэ ва сьцяне ў хаце старая бандура вісіць. Навучыў мяне йграць на ёй Апанас, а ад мяне ніхто ігры не перавяў. Як я памру—а ўжо гэта скора,—дык, мусі, відзе ўжо на шырокім сьвеце ня чуто будзе як зьвініць бандура. Вось яно што!

Й засьпяваў Апанас ціхім голасам песьню. Голас быў у Апанаса ня моцны ды сумны,—проста, бывала, аж у сэрце льецца. А песьню, хлопча, казак мусі сам для пана выдумаў. Ня чуў я яе ніколі больш і калі, пасьяла, бывала, да Апанаса прыстану, каб засьпяваў,—ён усё не згаджаўся.

— „Для каго,—кажа,—тая песьня сьпявалася, таго ўжо няма на сьвеце“.

У гэтай песьні казак пану ўсю праўду сказаў, што з панам будзе і пан плача, навет сьлёзы ў пана цякуць па вусох, а такі ні слова мусі з песьні не зразумеў.

— Ох, ня помню я гэтай песьні, помню толькі трэшкі.

Сьпяваў казак пра пана, пра Івана:

Ой пане, ой Іване!..

Разумны пан ды шмат ведае...

Ведае, што каршун у небе лётае, вароны забівае...

Ой пане, ой Іване!..

А таго-ж пан ды ня ведае,
Як на сьвеце ды здараецца,—
Як каля гнязда й варона каршуна забівае...

Вось-жа, хлопча, быццам і цяпер я гэту песьню чую і тых людзей бачу: стаіць казак з бандураю, пан сядзіць на дыване, галаву спусьціў ды плача; чэлядзь навакола стоўпілася, папіхаюць адзін аднаго лакцямі; стары Багдан галавою махае... А лес, як цяпер, шуміць і ціха ды сумна зьвініць бандура, а казак пяе, як пані плача над панам, над Іванам:

Плача пані, плача—

А над панам, над Іванам груган чорны скача.

Ох, не зразумеў пан песьні, выцёр сьлёзы й кажа:

— „Ну, зьбірайся, Раман! Хлопцы, сядайце на коні! Й ты, Апанас, паедзеш з імі,—будзе ўжо мне твае песьні слухаць!.. Добрая песьня, ды толькі ніколі таго, што ў ёй сьпяваецца, на сьвеце ня бывае.

А ў казака ад песьні размягчэло сэрца, затуманіліся вочы.

— „Ох, пане, пане,—кажа Апанас,—у нас кажуць старыя людзі: ў байцы праўда і ў песьні праўда. Толькі ў байцы праўда—як жалезо: доўга па сьвеце з рук да рук хадзіло, заіржавело... А ў песьні праўда—як золата, што ніколі яго іржа ня сьцьць... Вось, як кажуць старыя людзі!

Махнуў пан рукою.

— „Ну, мо' гэтак у вашай старане, а ў нас ня гэтак... Ідзі, ідзі, Апанас,—абрыдла мне цябе слухаці.

Пастаяў казак з момэнт, а пасьля раптам унаў перад панам на зямлю:

— „Паслухай мяне, пане! Сядай на каня, едзь да свае пані; ў мяне сэрца нядобрае чуе.

Вось ужо тут пан засердаваў, піхнуў казака, як сабаку, нагою.

— „Ідзі ты ад мяне прэч! Ты, мусі, не казак, а баба! Ідзі ты ад мяне, а то каб як з табою ня было кепска... А вы што сталі, хамаво племя? Ці я ня пан вам болей? Вось я вам такое пакажу, чаго й вашы бацькі ад маіх бацькоў ня бачылі!..

Ўстаў Апанаас на ногі, як дёмная хмара, з Раманам пераглянуўся. А Раман збоку стаіць, на стрэльбу абанёрся, як ня ў чым ня бывала.

Стукнуў казак бандураю аб дзераво,—бандура ў друбязгі разляцелася, толькі застагнало ад бандуры па лесе.

— „А пяхай-жа,—кажа,—чэрці на том сьведзе вучаць такога чалавека, які разумнай рады ня слухае... Табе, пане, мусі, вернага слугі ня трэба.“

Ня ўскураў пан адказаць, скокнуў Апанаас у сядно й пасхаў. Даязджачы так сама на коні селі. Раман закінуў стрэльбу за плечы і пайшоў, сабе, толькі, праходзячы каля будкі, крыкнуў Аксане:

— „Пакладзі хлопчыка, Аксана! Час яму ўжо спаці. Ды пану прыгатуй пасьцель.“

Вось зараз і пайшлі ўсе ў лес вась на той дарозе; і пан у хату пайшоў, толькі панскі конь стаіць сабе, пад дзеравам прывязаны. А ўжо і цямець лачыно, па лесе шум ідзе і дожджык пакрапвае, вась так саўсім, як цяпер... Паслала мяне Аксана на сене, перажагнала на-нач... Чую я, мая Аксана плача.

О, нічога-ж я тады, малы хлопчык, не разумеў, што вакол мяне дзеецца! Скурчыўся на сене, паслухаў, як бура ў лесе песьню заводзіць і пачаў засьпаць.

Эгэ! Раптам чую, нехта каля хаты ходзіць... падыйшоў да дзерава, панскага каня алвязаў. Захроч конь, стукнуў капытам: як пусьціцца ў лес, хутка і тупат заціх... Пасьля чую, нехта йзноў па дарозе скача, ўжо да будкі. Пад'ехаў зусім, саскокнуў з сядла на землю і проста пад вагню:

— „Пане, пане!—крычыць голасам старога Багдана:

— Ой, пане, адчыні хутчэй! Воражы казак ліхо падумаў, мусі: твайго каня на лес пусьціў...

Не пасьпеў стары лагаварыць, нехта яго ззаду схачіў. Спалохаўся я, чую—нешта упало...

Адчыніў пан дзэверы са стрэльбаю выскачыў, а ўжо ў прымве Раман яго захачіў, ды проста за чуб, ды аб землю...

Вось, бачыць пан, што яму ліха, ды кажа:

— „Ой, пусьці, Ромусь! Гэтак ты маё дабро помніш?“

А Раман яму адказвае:

— „Помню я, воражы пане, і да мяне і да маё жонкі. Вось жа я табе цяпер за дабро заплачу...

А пан кажа йзноў:

— „Заступіся, Апанас, мой верны слуга! То-ж я любіў цябе, як роднага сына.“

А Апанас яму адказвае:

— „Ты свайго вернага слугу прагнаў, як сабаку. Любіў мяне так, як палка любіць плечы, а цяпер так любіш, як плечы палку... То-ж я цябе прасіў, я маліў,—ты не паслухаў...“

Вось пачаў пан тут і Аксану прасіць:

— „Заступіся ты, Аксана, ў цябе сэрца добрае. Выбегла Аксана, пляснула рукамі:

— „То-ж я цябе, пане, прасіла, пад нагамі качалася: пашкалуй маю дзявочую красу, не пагань мяне, жонку мужаву. А ты-ж не пашкадаваў мяне, а цяпер сам просіш... Ох, ліханько мне, што-ж я зраблю?»

— „Пусьцеце,—крычыць ізноў пан,—за мяне вы ўсе пагінеце ў Сьбіры...

— „Не бядуі за нас, пане,—кажа Апанас:—Раман будзе на балоце раней за тваіх даязджачых, а я, па твай і міласьці, адзін на сьвеце, мне пра сваю галаву думаць нядоўга. Закіну стрэльбу за плечы ды пайду сабе ў лес... Набяру рухавых хлопцаў ды будзем гуляць... З лесу пачнем выходзіць уночы на дарогу, а калі ў вёску забрыдзем, дык проста ў панскіе палацы. Гэй, падымай, Ромусь, пана, вынесем яго міласьць на дожджык!

Забрыкаў тут пан, закрычаў, а Раман толькі гурчыць паціху, як мядзвездзь, а казак насьмяхаецца. Вось і выйшлі.

А я спалохаўся, кінуўся ў хату ды проста да Аксаны. Сядзіць мая Аксана на лаўцы, белая, як сьцяна...

А па лесе ўжо загула як мае быць бура: крычыць бор рознымі галасамі, ды вецер вьне, а калі й гром жахане. Сядзімо мы з Аксанаю на ляжанцы, і раптам я чую, нехта ў лесе застагнаў. Ох, ды так жаласна, што я да гэтых час, як прыпомню, дык на сэрцы цяжка стане, а ўжо-ж таму шмат гадоў...

— „Аксана,—кажу,—галубка, а хто-ж гэта там у лесе стогне?»

А яна ўхапіла мяне на рукі й калыша:

— „Сьпі,—кажа,—хлопчык, нічога! Гэта так... лес шуміць...

А лес і сапраўды шумеў, ой, як шумеў!

Праседзелі мы яшчэ некалькі часу, чую я: стукнуло нешта па лесе, быццам як са стрэльбы.

— „Аксана, — кажу, — галубка, а хто-ж гэта са стрэльбы страліе?”

А яна, небарака, ўсё мяне калыша і ўсё кажа:

— „Маўчы, маўчы, хлопчык, гэта гром Божы загрымеў па лесе”.

А сама ўсё плача й мяне моцна да грудзей прытуляе, калыша: „Лес шуміць, лес шуміць, хлопчыку, лес шуміць”...

Вось я ляжаў у яе на руках і заснуў...

А назаўтра, хлопча, прачнуўся, гляджу: сонце езьведіць, Аксана адна ў хаце, апранутая сьпіць. Прыпомніў я учарайшае і думаю: гэта мне такое прысьнілося.

А яно ня прысьнілося, ой, ня прысьнілося, а было сапраўды. Выбег я з хаты, набег у лес, а ў лесе птушкі пчабедуць і раса на лісьцях блішчыць. Вось дабег да кустоў, а там і пан і даязджачы ляжаць сабе ўпоруч. Панок спакойны і белы, а даязджачы сівы, як голуб, і строгі, якраз быццам жывы. А на грудзях і ў пана і ў даязджачага кроў.

— Ну, а што-ж сталася з іншымі? — спытаўся я, бачачы, што дзед схіліў галаву і змоўчаў.

— „Эгэ! Вось-жа ўсё так і сталася, як сказаў казак Апавас. І сам ён доўга ў лесе жыў, хадзіў з хлопцамі па вялікіх дарогах, ды па панекіх сядзібах. Такі казаку лёс з роду быў прызначаны: бацькі гайдамачылі й яму тое самае на долю прыйшлося. Ня раз ён, хлопча, прыходзіў да нас у гэту самую хату,

а часьцей за ўсё, як Рамана ня было ўдома. Прыдзе, бывала, пасядзіць і вельню сыяе, і на бандуры пайграе. А калі ён з другімі таварышамі заходзіў,—заўсёды яго Акс на з Раманам прымалі. Эх, праўду табе хлопча, сказаць такі ён не бяз граху тут было дзело. Вось прыдуць хутка з лесу Максім з Захарам, паглядзі ты на іх абодвых: я нічога ім не кажу, а толькі хто знаў Рамана, ці Апанаса, таму адразу відно, які да якога падобны, хаця яны ўжо тым людзям ня сыны, а ўнукі... Вось-жа якія справы, хлопча, бывалі з-за мае памяці ў гэтым лесе...

А шуміць-жа лес моцна,—будзе бура!..

III.

Апошніе словы расказу стары гаварыў, як-бы змучаны. Мусі яго абуджаньне прайшло і цяпер зрабілося ўтомаю: язык яго забрытваўся, галава дрыжала, вочы сьлязіліся.

Вечар спусьціўся ўжо на зямлю, ў лесе сьцямнело, бор хадзіў хвалямі вакол будкі, як захадзіўшае мора: цёмныя вяршыны калыхаліся, як хрыбты хваляў у страшную неполаду. Вяселы брэх сабакаў абвясціў, што прыйшлі гаспадары. Абодва ляснікі, сьняшаючы падыйшлі да хаткі, а сьледам за імі, задыхаўшаяся Матруна прыгнала, зблудзіўшую было, карову. Наша грамада была ўся разам. Праз некалькі мінут мы сядзелі ў хаце; ў печы весела трашчаў агонь; Матруна сабрала вячэраць.

Хоць я ня раз бачыў раней Захара й Максіма, але цяпер я зірнуў на іх з асобнай цікавасьцю. Твар Захара быў цёмны, бровы зрасьліся над крутым ніжкім лобам, вочы глядзелі хмурна, хоць на твары можна было адрозьніць прыродную дабрату душы, якую заўсёды ў сабе мае сіла. Максім глядзеў адкрыта, як

бы лашчачы перымі вачыма; калі-не-калі ён трос сваімі кучаравымі валасамі, яго сьмех зьвінеў неяк нязвычайна заразьліва.

— „А ці не расказваў вам стары, — запытаўся Максім, — старую бывальчыню пра нашага дзеда?“

— „Але, расказваў“ — адказаў я.

— „Ну, ён заўсёды вась гэтакі! Лес зашуміць машынай, яму старое і прыпомніцца. Цяпер цэлу ноч ніяк не засьне.“

— „Саўсім дзіця малое, — дадала Матруна, наліваючы старому капусты.“

Стары быццам і не разумеў, што гавораць, напруўна ж, пра яго. Ён саўсім апусьціўся, калі-не-калі бяз-дай-рацы ўсьмяхаўся, ківаючы галавою; толькі калі знадворку налятаў на хату вецер, што парывамі бушаваў па лесе, ён пачынаў трывожыцца і настаўляў вухо, прыслухваючыся да нечага з спалоханым выглядам.

Хутка ў лясной хатцы ўсе змоўкло. Мутна сьвяціў пагасаючы каганец, ды сьвяршчок званіў сваю аднастайна-крыкліваю песьню... А ў лесе, здавалася, йшла гутарка тысячы маргутных, хаця й ня моцных галасоў, якіе аб нечым страшна пераклікаліся ў цемры. Здавалася, нейк я страшэнная сіла, вядзе там, папошамку, неспакойную вярду, зьбіраючыся са ўсіх бакоў наваліцца на бедную, зкінутую ў лесе халупку. Калі-не-калі сумны рогат машыны, рос, прыліваў і тады дзьверы паддр-гвалі. ўсе роўна як бы хто, злосна ськаючы, напірае на яе знадворку, а ў коміне начная бура з жаласнай пагрозою выводзіла, за сэрца хапаючую, ноту. Пасьля на час парывыніні буры сьціхалі, страшэнная ціша таміла палахлівае

сърцо, пакуль ізноў пачынало гусьці, як быццам старыя хвой згаворваліся зьняцца раптам з сваіх мясцоў і паляцець у невядомы прастор разам з рамамі начнога гурагану.

Я смутна задрамаў на некалькі мінют, але, здаецца, не на-доўга. Бура выла ў лесе на розныя галасы і тоны. Каганец згараўся, часамі, «святлячы хатку. Стары сядзеў на сваёй лаўцы і мацаў вакол сябе рукою, як быццам спадзяваючыся знайсці некага блізка ад сябе. Твар дзедаў выўляў сабою страх і немаль што дзіцячую слабасць.

— „Аксана, галубачка,—пачуў я яго жаласны голас,—а хто-ж гэта там у лесе стогне“?

Ён трывожна памацаў рукою й прыслухаўся.

— Эгэ!—гаварыў ён ізноў,—ніхто ня стогне. Гэта бура ў лесе шуміць.. Больш нічога, лес шуміць, шуміць..

Прайшло яшчэ некалькі мінют. У маленькія вокны раз за разам заглядалі сіняватыя агні малаккі, высокія дрэвы бліскалі за вакном паказнымі зданямі і зноў знікалі ў цемры сярод злога гурчання бурі. Але, вось, белы сьвет на момэнт зацьміў белыя бляскі каганца й на лесе разлётся адрывісты недалёкі стрэл Пяруна.

Стары ізноў трывожна заварушыўся на лаўцы:

— „Аксана, галубанька, а хто-ж гэта ў лесе страляе“?

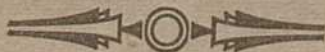
— „Сьпі, стары, сьпі“,—пачуўся з печы спакойны голас Матруны.—Вось заўсёды гэтак: як бура, дык ён по-начы Аксану кліча. Ён запомніў, што Аксана ўжо даўно на том сьвеце. Ох-хо!

Матруна зяўнула, прашаптала малітву, і хутка
взноў у хатцы настала ціша, якая перарывалася шумам
лесу, ды трывожным мармытаньнем дзеда:

— Лес шуміць, лес шуміць... Аксана, галубанька...

Хутка пайшла цяжкая навальніца, пакрываючы шумам дажджавых ручаёў і парываньні ветру і стагнату хваёвага бору.

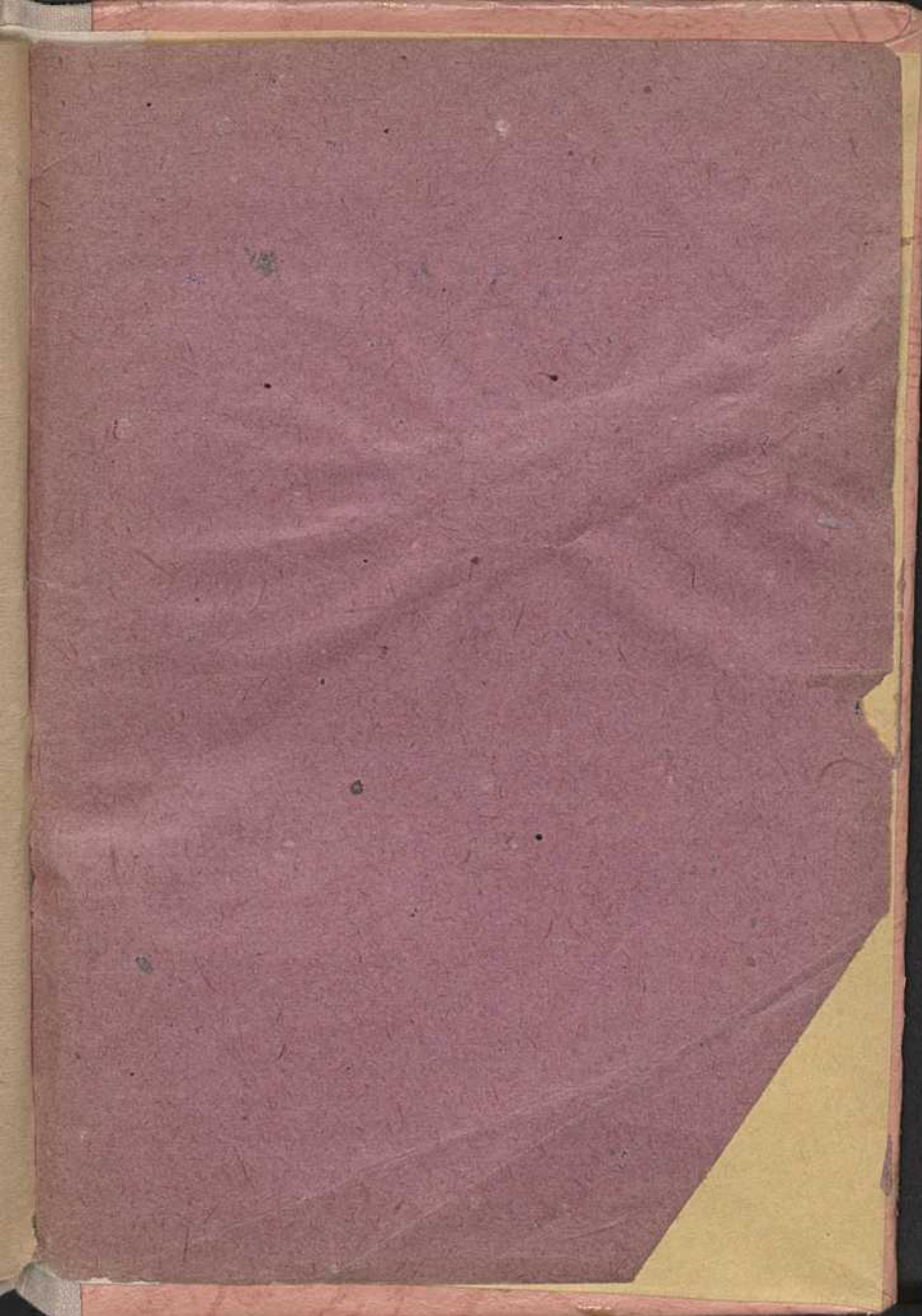
2 чэрвеня 1919 року
Менск.

Бел. 1994
Бр. 1994 1994

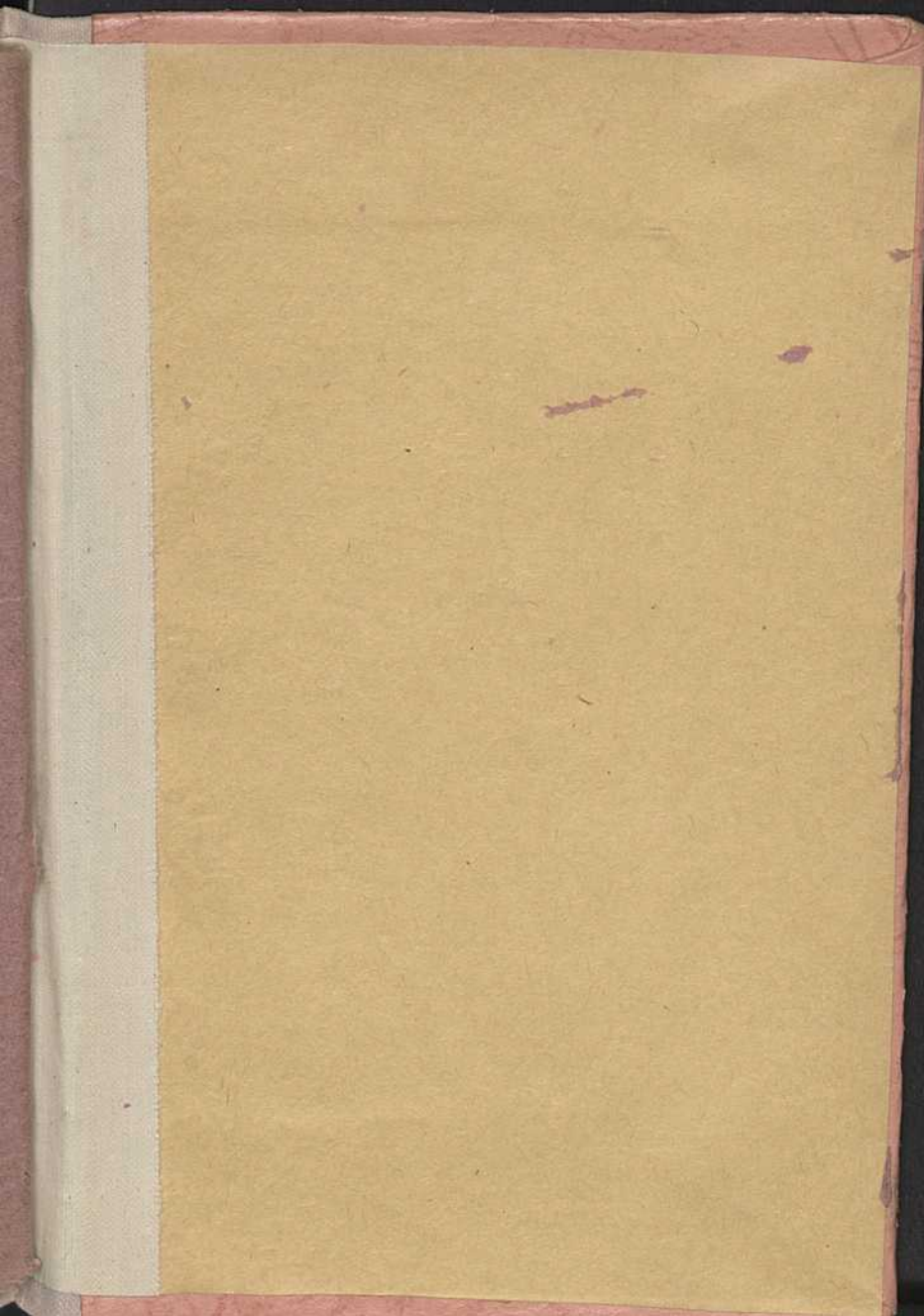
1
С.
ка

1p
1964¹² K

80000003 138786